
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱԽՈՍԱԿՑԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐԸ
ՎԱՀԱՆ ՏԵՐՅԱՆԻ ԽՈՍՔԱՐՎԵՍՏՈՒՄ

ՄԵՐԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՄՅԱՆ

Գրողի լեզվական արվեստն ուսումնասիրելիս հետազոտողները շատ անգամ մեծ ուշադրություն են դարձնում լեզվի ժողովրդայնության հարցին՝ մանրագնին քննելով հեղինակի խոսքարվեստում տեղ գտած բարբառային, ժողովրդախոսակցական բառերն ու բառաձևերը: Լեզվի ժողովրդայնությունը, անշուշտ, զգալիորեն պայմանավորված է դրանց հմուտ օգտագործմամբ: Նույնիսկ Վահան Տերյանը, որի մշակված լեզուն գրական լեզվի փայլուն օրինակ է, չի խուսափել բարբառային ու ժողովրդախոսակցական բառերից: «Տերյանի կազմած բառերի մի մասը, – նշում է Վ. Առաքելյանը, – իրենց ձևով ու արտահայտչական բնույթով բնավ չեն տարբերվում ժողովրդախոսակցականից. իսկ այսպիսի բառերը թափ ու թռիչք են տալիս Տերյանի չքնադ խոսքին»¹:

Տերյանական լեզվում հանդիպում են Կարնո բարբառի Ջավախքի խոսվածքի, ինչպես նաև Արարատյան բարբառի մի շարք խոսվածքների բառեր և ընդհանրական հատկանիշներ: Ստեղծագործության վաղ շրջանում բանաստեղծը, հետևելով Թումանյանի և Բսահակյանի լեզվական ավանդույթներին, հրապուրվել է գրական լեզուն ժողովրդայնացնելու ուղղությամբ: Հետագայում, սակայն, ժողովրդախոսակցական լեզվի ազդեցությունն աստիճանաբար նվազել է, և Տերյանը նախապատվությունը տվել է գրական լեզվին:

Բարբառային ու ժողովրդախոսակցական բառերի գործածությամբ Տերյանն առավել արտահայտիչ ու կենդանի է դարձնում բանաստեղծական խոսքը, նրան հաղորդում է ոճական մեծ լիցք: Բարբառները եղել և մնում են մեր լեզուն սնող հիմնական աղբյուրներից մեկը: Հայերենի բազմաթիվ բարբառներ դեռևս պարունակում են գրական լեզվի կողմից չյուրացված հարուստ բառապաշար, որի՝ գրական լեզու մուտք գործելու ուղին, բնականաբար, մնում է գեղարվեստական գրականությունը:

Տերյանը բարբառներից ու համաժողովրդական լեզվից վերցրել է այն, ինչը դրական է և նպաստում է խոսքի հուզականությանն ու արտահայտչականությանը: Սա գեղարվեստական խոսքին ներկայացվող էական պահանջներից մեկն է: Այսպես՝ շվաք (ՄԱ, I, 50)², հանաք (ԱԷ, II, 115), մուժ (ԵՆ, I, 250), աշունք (ԳՀ, I, 118), ճչան (Ս, II, 164), յար (ՈՇ, I, 235), քեֆ

¹ Վ. Դ. Առաքելյան. Ավետիք Բսահակյանի պոեզիայի բառապաշարի ոճաբանական առանձնահատկությունները, Երևան, 1954, էջ 17:

² Վ. Տերյան. Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ. 1, 2, Երևան, 1972, 1973 (այսուհետև ժողովածուների անվանումների փոխարեն կնշվեն բանաստեղծական շարքի համառոտագրումը, հատորն ու էջը): Անտիպ էջերը և սևագրություններն ընդգրկված են 2-րդ հատորում:

(ԱԷ, II, 97), ժխոր (ԱԷ, II, 142), ծեզ (ԱԷ, II, 141), քարվան (ԱԷ, II, 100), մայրմուտ (ԵՆ, I, 250), բուխարի (ԱԷ, II, 49), չոբան (ԱԷ, II, 42), որսկան (ՈՇ, I, 224), մանկութ (ՄԱ, I, 59), հավք³ (ԱԷ, II, 68), հուշիկ (ՄԱ, I, 31), նազ (ՄԱ, I, 28), նազիկ (ԱԷ, II, 105), նազան (Մ, II, 187), նանիկ (ԱԷ, II, 50), թափառիկ (ՈՇ, I, 217), լոփկ (ԱԷ, II, 23), լեզվանի (ԱԷ, II, 48), վառման (ՈՇ, I, 218), ժեռ (ԱԲ, I, 263), գեշ (ԱԲ, I, 288), գինով (ՈՇ, I, 216), ալ (ՈՇ, I, 216), հեռի (ՄԱ, I, 50), դի (ՈՂ, I, 155), մով (ԱԲ, I, 284), օրհնենք / օրհնեք (ԱԷ, II, 119, ՈՂ, I, 187), հիացք (ՄԱ, I, 83), աադտել (ԱԷ, II, 48), մոռնալ (ՄԱ, I, 39), խոնջած (ԱԷ, II, 40), բեզարած (ԱԲ, I, 267), պահվտած (ՄԱ, I, 30), հոհոալ (ԱԷ, II, 120), պաչպչվել (ԱԷ, II, 106), զգզված (Մ, II, 160), երթալ (ԱԲ, I, 282), պարզմիտ (Մ, II, 179), չարխինդ (ԵՆ, I, 241), նորբաց (ՈՇ, I, 215), հերիք (ԱԷ, II, 88), էգուց (ԱԷ, II, 110), ջան (ՈՇ, I, 216), լիքը (ՈՂ, I, 170), ցրիվ (Վ, I, 211), դեմի (ԱԲ, I, 274), միտ (ԱԲ, I, 274), իրանց⁴ (ԱԷ, II, 100) բարբառային, ժողովրդախոսակցական բառերն ու բառաձևերը բանաստեղծական խոսքում նուրբ և հոգեբանական երևույթներ դրսևորող լեզվական անփոխարինելի միավորներ են: Դիտարկենք օրինակներ.

*Ժեռ սարի կրծքից դու դուրս ես թռչում,
Սառույցը ձեղքում – գոհարներ ցողում... (ԱԲ, I, 263)*

*Ընկերքս գարշ մի, գեշ սարդ,
Ոստայն է, չարը, հյուսում... (ԱԲ, I, 288)*

Բանաստեղծը մեծ նշանակություն է տվել նշված բառերի իմաստաբանական կողմին. ժայռ բառից այ(է հնչյունափոխությամբ կազմված ժեռ բառը իմաստային ու արտահայտչական կողմով տարբերվում է իր գրական հոմանիշներից. այն ոչ միայն նշանակում է «ժայռ», այլև «ամուր», «կարծր», ընդ որում՝ վերջինները չունեն ժեռ բառի արտահայտչականությունը: Ուշագրավ են նաև գեշ բառի իմաստային առումները: Արևելահայերենում գրական հնչեղություն ստացած այս բառի «տգեղ», իսկ արևմտահայերենում «վատ» իմաստի դիմաց բարբառներում ունենք «վտանգավոր» իմաստը, որն էլ գործածության մեջ է դրել բանաստեղծը՝ մի կողմից անժխտելի ոճական լիցքով ընդգծելով բառիմաստը, մյուս կողմից արտահայտելով զգացական-դատողական վերաբերմունքի նրբերանգներ:

Խոսքային համապատասխան միջավայրում իր տեղը գտած ժողովրդախոսակցական կամ բարբառային բառը հաճախ պայմանավորում է ողջ բանաստեղծության արտահայտչականությունը՝ միաժամանակ լուծելով նաև հանգավորման խնդիր, ինչպես օրինակ՝

³ Գրաբարյան մանկութ և հավք բառերը բարբառային բառեր ենք համարել որոշ վերապահումով:

⁴ Ուշագրավ է, որ Տերյանն իր նամակներում ու հոդվածներում իրենք դերանվան փոխարեն գերականացուցել իրանց ձևն է գործածել:

Որքան ձյուն է թիթեռ,
 Ձեռներ, ձեռներ բարակ.
 Որքան գինով ու ջեռ,
 Որքան գգվանք – կրակ.
 Որքան պուրպուր շուրթեր,
 Շուրթեր ալ մարջանե,
 Քնքշություններ – թույներ,
 Որքան ջանե ր, ջանե ր... (ՈՇ, I, 216)

Անժխտելի է ընդգծված բառերի պատկերաստեղծ ու ոճաստեղծ արժեքը դիտարկված օրինակում: Խոսքի սեղմությանը նպաստող ձեռներ, գինով, ալ բառերը, թեպետ ունեն իրենց գրական հոմանիշները, սակայն որոշ նրբիմաստներով տարբերվում են դրանցից, ալ նշանակում է «մուգ, վատ կարմիր», իսկ գինով՝ «հարբած», «հմայված, արբեցած»: Ոճական կարևոր գործառույթ կատարող նշված բառերը բառաշղթայում հոմանշային զույգեր են կազմում գրաբարյան ջեռ և բանաստեղծական լեզվին բնորոշ պուրպուր բառերի հետ, իսկ գրական հնչեղություն ստացած ջան բառի փոխանվանական գործածությունները միաժամանակ տաղաչափական խնդիր են լուծում: Նկատենք նաև, որ բանաստեղծական հյուսվածքում ժողովրդախոսակցական ջան բառը չի կարող փոխարինվել գրական ոչ մի բառով: Գեղարվեստական գրականության մեջ նմանօրինակ բառերի դերը կարևորելով՝ Հովհ. Թումանյանը դիպուկ պատասխան է տալիս այն քննադատներին, ովքեր պահանջում էին նման բառերը մաքրել գրական լեզվից: «...Առաջարկում եք «ջանի» տեղ գործածել «հոգյակ»..., այսուհետև փոխանակ ախպեր ջան կամ Գրիգոր ջան ասելու, մաքուր հայերենով կասենք հոգյակ եղբայր կամ հոգյակ Գրիգոր...: Մի թե չեք տեսնում, որ հոնքը շինելու տեղ աչքն էլ հանում եք»⁵, – գրում է բանաստեղծը:

Տերյանի խոսքարվեստում ոճական նմանօրինակ գործառույթով են օժտված նաև յար, նազան և այլ բառեր, որոնց գործածությունները, ըստ Ռ. Իշխանյանի, ներդաշնակ և հարիր չեն տերյանական խոսքին⁶, ինչպես օրինակ՝ «Այսօր գալու է իմ յարը, Օ սիրտ, ինդա ու դողա...» (ՈՇ, I, 235), «Կը գամ իմ հոգու ալ-լավ վարդերով Հոգուդ դրախտը նազան գուգելու...» (Ս, II, 187) և այլն: Գ. Մահարին «Լինելի չորան սարերում հեռու...» բանաստեղծության մեջ գործածված չորան բառի գործածության վերաբերյալ գրում է. «Այն, այդ «չորանը»: Որքան վատ է զգում նա իրեն Տերյանի «Կատվի դրախտում...»⁷: Կարծում ենք, որ այդպիսի բառերի գործածությունները լեզվական համապատասխան միջավայրում որոշակիորեն պայմանավորում են բանաստեղծական խոսքի հմայքն ու գրավչությունը: Կա ոճական մի գործառույթ,

⁵ Հովհ. Թումանյան. Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 4, Քննադատություն և հրապարակախոսություն (1892–1921), Երևան, 1951, էջ 142:

⁶ Ռ. Ա. Իշխանյան. Տերյանի լեզվական արվեստը (դասախոսություն), մաս Ա, Երևան, 1972, էջ 87:

⁷ Գ. Մահարին. Հավերժական ճամփորդը. – «Գրական թերթ», 22. X. 1957: Նշենք, որ վերոնշյալ բանաստեղծությունն ընդգրկված է ոչ թե «Կատվի դրախտ» շարքում, այլ անտիպ էջերում:

որ կարող է իրականացնել միայն բարբառային կամ ժողովրդախոսակցական բառը, դա միջավայրի պատրանքի ստեղծումն է:

Վերահաս մահվան ներշնչմամբ գրված «Գինով եմ, գինով եմ ես էլ...» բանաստեղծության տողերում բարբառային, ժողովրդախոսակցական բառերը նուրբ երաժշտականությամբ և թախծոտ ու քնքուշ զգացմունքայնությամբ հազեցած գեղեցիկ պատկեր են ստեղծում:

Գինով եմ, գինով եմ ես էլ,
Թեթն եմ, անհոգ, լեզվանի...
Բայց դեռ երգն իմ երգում է տենդում –
Օ, երա՛գ է, երա՛գ ու երա՛գ...
Իսկ ներսում իմ, ներսում մի ասեղ
Ասղտում է – ննջե լ առհավետ... (ԱԷ, II, 48)

Բառաշղթայում ոճական ինքնատիպ արժեքով է հատկանշվում «ասեղով ծակծակել» իմաստով գործածված բարբառային ասղտել⁸ բառը, որը Տերյանի բանաստեղծությունների որոշ հրատարակություններում սխալաբար տպագրվել է «աստղել» և «ասղնտել»⁹ տարբերակներով:

«Մթնշաղի անուրջների» բանաստեղծություններից մեկում («Եվ մոռացված և անմոռաց հեքիաթներ...») գործածված պահվտած (պահվտիլ) բայի վերաբերյալ հետաքրքիր տեսակետ է հայտնում Ա. Աբրահամյանը՝ վկայակոչելով նշված բառի տերյանական գործածության օրինակը՝ «Հեռաձավալ անհայտներում պահվտած Գալիք օրերն անհուն, անտես խավարում...» (ՄԱ, I, 30): Ըստ լեզվաբանի՝ ժամանակակից հայերենում -տ- և դրանով բաղադրված -րտ- բազմապատկական ածանցների գործադրումը մի շարք բայերի ածանցագուրկ ձևերում թեպետ «սովորական և ընդունված չէ, բայց կրավորական տիպարի մեջ հնարավոր և ընդունելի է»¹⁰: Այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ չեզոք սեռի պահվտել (պահվտիլ) բայը, որն այսօր գործածական է արևմտահայերենում, զուտ բարբառային և ոչ թե ժամանակակից հայերենին բնորոշ լեզվական իրողություն է: Այս փաստի օգտին են խոսում նաև որոշ բարբառներում գործածական, նշված բայից կազմված մի շարք գոյականներ՝ պահվտոցիկ (ժողովրդախոսակցական լեզվում՝ պահմտոցի), պահվտուք¹¹ և այլն:

Բազմավանկ բառերում ա ձայնավորի սդումը, ինչպես հայտնի է, միջինհայերենյան շրջանի հնչյունափոխական երևույթ է, որը պահպանվել է

⁸ Հ. Աճառյանի «Գավառական բառարանում» ասղտել բառն ամրագրված է ասղնտել ձևով (տե՛ս Հ. Աճառեան. Հայերեն գաւառական բառարան.– Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Թ, Թիֆլիս, 1913, էջ 139):

⁹ Վ. Տերյան. Բանաստեղծություններ: Լիակատար ժողովածու, Երևան, 1940, էջ 297, ն ու յ ն ի՝ Երկեր, Երևան, 1956, էջ 391:

¹⁰ Ա. Աբրահամյան. Բայր ժամանակակից հայերենում, գ. 1, Երևան, 1962, էջ 289:

¹¹ Մտ. Մալխասյան. Հայերեն բացատրական բառարան 4 հատորով, հ. 4, Երևան, 2010, էջ 41:

նան արևմտահայերենում և Կարնո բարբառի խոսվածքներում¹²: Դիտարկենք օրինակներ՝ քարվան՝ «Ոսկի քարվաններն անցնում են կրկին...» (ՍԷ, II, 100), մոռնալ՝ «Կըմոռնամ հեովի աղմուկը ահեղ...» (ՄՍ, I, 39), պարզմիտ՝ «Երգեր ուներ պարզմիտ, բայց ջեռ...» (Ս, II, 179), մայրնուտ՝ «Մայրնուտն էր ժլատ վառվում...» (ԵՆ, I, 250), չարխինդ՝ «Եվ չարխինդ ճնշե հողն իմ արյունոտ...» (ԵՆ, I, 241), նորբաց՝ «Ռոդում է սիրտըս նորբաց, Նորբաց մի հուրվարդի պես...» (ՈՇ, I, 215): Ռ. Բշխանյանը, անդրադարձնալով բանաստեղծի խոսքարվեստում գործածական մի շարք բառերի հեղինակային կրճատումներին, դրանց թվում նշում է նաև չարխինդ բառը¹³: Հարկ է նկատել, որ նշված բառը, ինչպես նաև վերոհիշյալ օրինակներում գործածված բառերը ոչ թե հեղինակային կրճատման հետևանք են, այլ զուտ բարբառային իրողություն: Ա հողակապը, ինչպես նշում է բարբառագետ Հ. Մկրտչյանը, բարդ բառեր կազմելիս Ջավախքի և այլ խոսվածքներում սակավ է գործածվում¹⁴: Կարծում ենք՝ ճիշտ չէ բոլոր բառերի կրճատումները համարել հեղինակային մոտեցման հետևանք, որն իրագործվում է միայն ոտանավորի չափը պահպանելու համար:

Ժողովրդախոսակցական բառաշերտի մասն են կազմում նաև նվազական, փոքրացուցիչ ածանցներով կազմված բառերը, որոնք ոչ միայն արտահայտչականություն են հաղորդում բանաստեղծական խոսքին, այլև ընդգծում են բանաստեղծի գործվագույթ վերաբերմունքը համապատասխան առարկայի կամ անձի նկատմամբ: Տերյանի խոսքարվեստում ոճական նման գործառույթով են օժտված բալիկ (ՍԷ, II, 10), մանկիկ (ՍԷ, II, 86), ձեռնիկներ (ՍԷ, II, 23), քույրիկ (ՈՀ, I, 195), աստղիկ (ՍԷ, II, 25), ամպիկ (ՍԷ, II, 94), թռչնակ (ՍԷ, II, 23), բարձրիկ (ՍԷ, II, 64), հանդարտիկ (ՍԷ, II, 135), մեղմիկ (ՄՍ, I, 43), կարճիկ (Ս, II, 156), տաքուկ (ՄՍ, I, 70) և այլ բառեր: Հայտնի է, որ նվազափառաբշական ածանցներով կազմված բառերը ժողովրդական ոճավորման երանգ են կրում: Տերյանը տիրապետում է բանաստեղծական խոսքում դրանց ոճական նրբիմաստների դիպուկ գործածության արվեստին: Դիտարկենք օրինակներ.

Ես արդեն երբեք չեմ մոռանալու
Աչերդ անգոր և անօգնական,
Ձեռնիկները թույլ և թափված հլու
Մեռնող թռչնակի թևերի նրման... (ՍԷ, II, 23)

Մթնում այս նստել ու լալ, –
Ի՞նչ է մնում ինձ, էլ ի՞նչ,
Բալիկ իմ, լավ իմ, զուլալ,
Աստղիկ իմ ջինջ... (ՍԷ, II, 25)

¹² Հ. Մ. Մ կ ր տ չ յ ա ն. Կարնո բարբառը, Երևան, 1952, էջ 13, Ս. Ղ. Ղ ա գ ա ր յ ա ն. Միջին հայերեն, գ. 1, Երևան, 1960, էջ 191–192, Ռ. Կ. Ս ա ք ա պ է տ ո յ ա ն. Արևմտահայերենի դասագիրք, Երևան, 2006, էջ 30:

¹³ Ռ. Բ շ խ ա ն յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 89:

¹⁴ Հ. Մ. Մ կ ր տ չ յ ա ն. նշվ. աշխ., էջ 13:

Նկատենք, մոր սերը որդու նկատմամբ և որդու սերը մոր նկատմամբ հայ գրականության մեջ շատ են երգվել, սակայն ուշագրավ է, որ հայրական սերը մանկան նկատմամբ Տերյանն է անմահացրել: Մի քանի ամսական բալիկի մահվան ծանր տպավորության տակ գրված բանաստեղծությունները բարձրարվեստ ստեղծագործություններ են: Խոսքային համապատասխան միջավայրով են պայմանավորված նվազափառաբանական ածանցներով կազմված բառերի գործածությունները, որոնց ստեղծած արտահայտչականությունը բանաստեղծական խոսքը դարձրել է ազդեցիկ ու հուզական:

Ժողովրդական լեզվամտածողության բնորոշ տարրերից են վերլուծական բարդությունների տարբեր տեսակների կիրառությունները: Ուշագրավ են հատկապես անվանական այն հարադրությունները, որոնք հեղինակային կազմություններ են, նոր բառաձույլեր, տերյանական խոսքի գրավչությունը պայմանավորող կարևոր լեզվատարրեր, ինչպես օրինակ՝ զոհ-երկիր (ԵՆ, II, 241), զոհ-սիրտ (ՈՇ, I, 233), վայելք--հուշ (ԱԲ, I, 265), լույս-հանգրվան (ՄՄ, I, 34), մեզ-մշուշ (ՄՄ, I, 44), հրաշք-աղջիկ (ՄՄ, I, 49), ցնորք-աղջիկ (ՈՂ, I, 174), գիշեր-դար (ՈՇ, I, 231), օվկիանոս-հայացք (Մ, II, 176), խոց-խոհեր (ԱԷ, II, 9), ալ-նուռ (Մ, II, 189), վառ-խլրտուն (ԱԲ, I, 284), արծաթ-կարկաչուն (ԱԲ, I, 264), խոսուն-սառնորակ (ՄՄ, I, 102), անուշ-լուսավոր (ՄՄ, I, 100), զգվող-խուսափուկ (ՄՄ, I, 43), թովիչ-խուսափող (ՄՄ, I, 41) և այլն: Նմանօրինակ բարդությունները, բանաստեղծական խոսքին պատկերավորություն հաղորդելով, անշուշտ, իրենց ոճական ներունակությամբ համալրում են ժողովրդական արտահայտչամիջոցների շարքը: Չնայած նշված բարդություններից ընդամենը մի քանիսն են նշված ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարաններում, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ ոճական ու արտահայտչական յուրահատուկ դեր կատարող լեզվական այդ միավորներից յուրաքանչյուրը բառարաններում ամրագրվելու կարիք ունի, քանի որ անպայմանորեն հարստացնում է գրական լեզվի բառակազմը: Ուշադրություն դարձնենք նաև անվանական հարադրությունների կազմության ինքնատիպությանը: Ինչպես հայտնի է, անվանական հարադրությունները կազմվում են որևէ անուն խոսքի մասի պատկանող տարբեր բառերի հարադրությամբ, Տերյանը, սակայն, անվանական բարդություններ է կերտել նաև ոչ միևնույն խոսքի մասի պատկանող բառերով: Օրինակ՝ ալ-ուրվական, ալ-նուռ, թովիչ-խուսափող և այլն, իսկ գոյական+գոյական կադայարով կազմված բառաձույլերը (մեզ-մշուշ, զոհ-սիրտ, խոց-խոհեր և այլն) մակերային կապակցություններ են, որոնցում առաջին բաղադրիչ-գոյականին վերագրվել է հատկանշային ինքնատիպ արժեք:

Դարձվածները ժողովրդախոսակցական բառաշերտին բնորոշ լեզվական միավորներ են: Մեծ է և բազմաբնույթ դրանց ոճական արժեքը գեղարվեստական խոսքում: Դարձվածները «խտացված խոսքի անզուգական արտահայտություն են»¹⁵, պատկերավոր ու տպավորիչ են դարձնում խոսքը, նպաստում նրա հակիրճությանն ու սեղմությանը: Դարձվածների ընձեռած

¹⁵ Մ. Ա. Մեկընդամենը. Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Երևան, 1984, էջ 193:

ռճական հնարավորություններից օգտվել է նաև Տերյանը: Բանաստեղծի խոսքարվեստում յուրահատուկ արտահայտչականությամբ առանձնանում են սիրտ և հոգի բառերով կազմված դարձվածները, որոնց ռճական գործառույթն ակնհայտ է նաև դրանց միջոցով արտահայտված ամենատարբեր ապրումների ու զգացումների դրսևորումներով: Այսպես՝ «վշտացնել», «տանջել», «վիրավորել» իմաստներով գործածված են սիրտը փշրել, սիրտը մաշել, հոգին մաշել, սիրտը խոցել դարձվածները, ինչպես՝ «Թող ինձ այրե սամումըդ, Մերըդ որ սիրտ է փշրում...» (ՈՇ, I, 227), «Իմ սիրտը հավետ թախիծն է մաշում...» (ՄԱ, I, 65), «Մաշիր հոգիս անողորմ...» (ՈՇ, I, 225), «Դու չես գնում – օ, իմ սիրտը մի խոցիր...» (Ս, II, 176), «ոգևորել», «հուզել», «այրել», «պատել», «համակել» իմաստներով՝ սիրտը վառել, սիրտը այրել, հոգին այրել, սիրտը լցնել, հոգին լցնել, սրտին դիպչել, սիրտը մրրկել դարձվածները՝ «Միշտ նույն ցնորքն է իմ սիրտը այրում...» (ՄԱ, I, 28), «Մի թե այսօր էլ սիրտս չես վառի...» (Ս, II, 169), «...Ու նոր խնդրությամբ այրեց իմ հոգին...» (Վ, I, 209), «Սև տազնապները իմ սիրտը լցրին...» (ՄԱ, I, 29), «Կըլցնես հոգիս անուշ երագով...» (ՄԱ, I, 43), «Թմրած ու թույլ սրտիս դիպար, Հոդմով տարար ամպը կապար...» (ԱԷ, II, 76), «Մի նոր հուզում է սիրտըս մրրկում...» (ՄԱ, I, 88), «գերել» իմաստով՝ սիրտը շղթայել դարձվածը՝ «Ազատ սիրտըս շղթայեցիր առհավետ...» (ՄԱ, I, 49) և այլն:

Դարձվածները ոչ միայն արտահայտչական երանգ են հաղորդում բանաստեղծին, այլև ռճավորում են խոսքը, «մեծ հնարավորություններ են ընձեռում արտահայտելու խոսողի անմիջական ապրումներն ու առավելապես ընդգծելու տվյալ պահի՝ նրա տրամադրությունները»¹⁶: Օրինակ՝ քնարական հերոսի թախծոտ հոգեվիճակի արտացոլման դիպուկ արտահայտչաձևեր են աչքերից արցունք մաղել [«Տաք արցունքը աչքերիցս չի մաղում...» (Ս, II, 183)] և սրտից արցունք քամել դարձվածքները [«Ժսկ իմ սրտից այդ հիշատակները Որքա՛ն արցունք դեռ պիտի քամեն...» (ԱԷ, II, 110)]: Կամ՝ ժողովրդական խոսքում «դժբախտության հանդիպել» իմաստով տարածված գլխին ձյուն իջնել դարձվածքը բանաստեղծի խոսքարվեստում հանդիպում է նաև գլխին ձմեռ իջնել, ձմեռ ծաղկել տարբերակներով՝ «Ձմեռ իջավ իմ գլխին և ցուրտ, և խոր, և անդորր, Աղբյուրներըս չորացան – ոչինչ, ոչինչ չըմնաց...» (ԱԲ, I, 269), «Ձմեռն է, ձմեռն է ծաղկում... Օ, սիրտ իմ, օտար երկնի տակ Մեռնում ես անտուն ու անքուն...» (ԱԷ, II, 67): «Անվերջ, անդադար քայլել», «գնալ-գալ» իմաստով հատկանշվող փողոց(ներ)ը մաշել դարձվածքը բանաստեղծը փոխարինել է ճանապարհների հեռուն մաշել, մայրերը մաշել ինքնատիպ դարձվածներով՝ «Արդյոք ո՛ր ես դու... Ա՛խ, արդյոք դու որ ճանապարհների հեռուն ես մաշում...» (ՄԱ, I, 92), «Ես դուրս եմ գալիս փողոց եմ գնում, Եվ երկա՛ր, երկա՛ր մայրերն եմ մաշում...» (ՄԱ, I, 79):

Համաձայն չենք տերյանական լեզվին Չարենցի տված «չափազանց նիվելիրովկայի ենթարկված լեզու»¹⁷ որակմանը, նաև իսահայկանական այն

¹⁶ Խ. Գ. Բ ա դ ի կ յ ա ն. Դարձվածային ռճարանություն, Երևան, 2000, էջ 15:

¹⁷ Ե. Չ ա ր ե ն ց. Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 6, Երևան, 1967, էջ 319:

բնորոշմանը, թե «նրա (Տերյանի – Մ. Հ.) լեզվական ֆակտուրան մաքուր գրական է՝ իր բառապաշարով և քերականությամբ... Մակայն ոչ մի ժողովրդական բառ, ոչ մի ժողովրդական դարձվածք և ոճ, ոչ մի արմենիզմ»¹⁸: Լեզվի արտակարգ զգացողությամբ օժտված բանաստեղծը ոչ միայն չի խուսափել բարբառային ու ժողովրդախոսակցական բառերից, այլև գործածել է ժողովրդախոսակցական բնույթի մի շարք արտահայտություններ, ինչպես՝ «–Հանաքը հաճախ դանակ է դառնում, – Մի օր սև գլխից փորձանք կըբերես...», Մի օր անպատճառ թակարդը կընկնես...» (ԱԷ, II, 115), «Ձեզ համար սերը «հաց ու պանիր է...» (ԱԷ, II, 110), «Ձրի բերածը տանք նորից ջրին, Թող թեփը տանի, ոսկին լոկ մնա...» (Մ, II, 156), «Բայց կյանքն է տերը – մենք նրա «Ձեզ համար սերը «հաց ու պանիր է...» (ԱԷ, II, 110), «Ձրի բերածը տանք նորից ջրին, Թող թեփը տանի, ոսկին լոկ մնա...» (Մ, II, 156), «Բայց կյանքն է տերը – մենք նրա գերին...» (ԱԷ, II, 145), «Չար աչքը թող չըտեսնի քեզ...» (ՈՇ, I, 220) և այլն:

Միանգամայն հնարավոր է, որ հիմնականում անտիպ էջերում ու սևագրություններում հանդիպող այսպիսի օրինակները հրատարակության ժամանակ իրենց տեղը զիջեին գրական բառերի ու արտահայտությունների, ինչպես «Մթնշաղի անուրջներ» ժողովածուի վերահրատարակման ժամանակ բանաստեղծի չափածոյի լեզվից դուրս մնացին մախմուր, խաս, շուք, կաթ-կաթ, թակել և այլ բառեր: Այնուամենայնիվ, Տերյանի խոսքին ժողովրդայնություն հաղորդող լեզվական նման մարգարտահատիկները մեր ժողովրդի բնավորության ու հավաքական մտածողության արտահայտություն են: Հանճարեղ բանաստեղծը լեզվական համապատասխան միջոցներով ժողովրդայնություն է հաղորդել իր լեզվին՝ միաժամանակ բարձունքի վրա պահելով գրական հայերենը: Իրավացի¹⁹ է լեզվաբանը՝ գրելով. «Բարձր ու վսեմ գրական հայերենը, եթե իրոք այդպիսին է, արդեն իսկ ներծծված է ժողովրդական լեզվամտածողությամբ: Հիշենք Տերյանի ոսկեղ և նիկ լեզուն...»:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱԲ – Այլ բանաստեղծության և ներ (Վ. Տերյան. Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ. 1)

ԱԷ – Անտիպ էջեր (Վ. Տերյան. Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ. 2)

ԳՀ – Գիշեր և հուշեր (Վ. Տերյան. Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ. 1)

ԵՆ – Երկիր Նաիրի (Վ. Տերյան. Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ. 1)

ԿԴ – Կատվի դրախտ (Վ. Տերյան. Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ. 1)

ՄԱ – Մթնշաղի անուրջներ (Վ. Տերյան. Երկերի ժողովածու 4 հատորով, հ. 1)

ՈՀ – Ոսկի հեքիաթ (Վ. Տերյան. Երկերի ժողովածու)

¹⁸ Ա. Վ. Բուհալյան. Վահան Տերյանի մասին. – «Գրական թերթ», 10. I. 1945:

¹⁹ Ա. ր. տ. Հ. Պապոյան. Պարույր Սևակի չափածոյի լեզվական արվեստը, Երևան, 1970, էջ 26:

ДИАЛЕКТНЫЕ И НАРОДНЫЕ СЛОВА В ИСКУССТВЕ
РЕЧИ ВААНА ТЕРЯНА

MERI OGHANNISYAN

Резюме

Один из факторов, обуславливающих самобытность поэзии Ваана Теряна – искусство выбора слов, которое ярко проявляется в семантико-стилистическом использовании народных и диалектных слов. В лексике Теряна народные и диалектные слова, сопоставления, фразеологизмы выделяются удивительной образностью определения вещей и явлений. Диалектные и народно-разговорные слова, используемые в соответствующей речевой ситуации, зачастую определяют звучание поэтической строфы, а иногда и звучание всего произведения.

DIALECTICAL AND POPULAR WORDS
IN VAHAN TERYAN'S SPEECH ART

MERI HOVHANNISYAN

Summary

One of the factors of Vahan Teryan's speech art originality is the word-selection art, obviously reflected in the meaning-stylistic specific usage of ethno-verbal and dialectical words. Ethno-verbal and dialectical words, comparisons, phrases which are not specially popularized in Teryan's speech, are characterized by amazing figurativeness of things and phenomena. Ethno-verbal and dialectical words which have their suitable verbal place create the sonority of the paragraph, the rhyme and the whole poem.